

The Visual Language of Plants: An Aesthetic Reading of Plant Motifs in the Illustrations of Ibrahim Sultan's Shahnameh

ISSN (P): 2980-7956
ISSN (E): 2821-2452

 10.22034/jivsa.2025.539975.1126

Sanaz Sabagh^{1*} , Mohammad Jafar Salimzadeh²

* ¹ M.A student in Illustration, Department of Graphic, Faculty of Arts, University of Neyshabur, Neyshabur, Iran.

Email: sabagh.san@gmail.com

² Faculty Member at department of Graphic, Faculty of Art, University of Neyshabur, Neyshabur, Iran.

Email: salimzadeh@neyshabur.ac.ir

Citation: Sabagh. S. & Salimzadeh, M. J. (2025), "The Visual Language of Plants: An Aesthetic Reading of Plant Motifs in the Illustrations of Ibrahim Sultan's Shahnameh", *Journal of Interdisciplinary Studies of Visual Arts*, 2025, 4 (1), P. 45-66.

Received: 12 August 2024

Revised: 25 January 2025

Accepted: 09 September 2025

Published: 10 September 2025

Abstract

The Shahnameh of Ebrahim Sultan is a precious manuscript of Ferdowsi's Shahnameh, dating back to the Timurid era and currently preserved in the Bodleian Library at the University of Oxford. Commissioned by Ebrahim Sultan, son of Shahrukh Timuri, this illustrated manuscript was produced between 817 and 838 AH and consists of 468 folios (936 pages) with a collection of exquisite and unique miniatures. The illustrations in this manuscript reflect a stylistic transition in Persian painting—from Chinese influences to greater realism and the development of an indigenous Iranian approach to landscape depiction. The study aims to analyze the visual language of botanical elements in five selected miniatures titled Ferdowsi and the Poets of Ghazneh, The Reign of Zakhak, The Reign of Manuchehr, The Court of Ibrahim Sultan, and The Queen and the Ladies. The central question explores the visual and symbolic functions of plant motifs and their role in the compositional structure of each illustration. Using a descriptive-analytical method, and based on library sources and direct visual analysis of the images, the research reveals that plant motifs in this manuscript are not merely decorative; rather, they serve as meaningful elements that structure the pictorial space and enhance the visual narrative.

Keywords: The Shahnameh of Ferdowsi, Shiraz School of Painting, Ibrahim Sultan's Shahnameh, Visual Language of Plants

زبان بصری گیاهان: خوانش نقوش گیاهی در نگاره‌های شاهنامه ابراهیم سلطان

ISSN (P): 2980-7956

ISSN (E): 2821-2452

doi 10.22034/jivsa.2025.539975.1126

ساناز صباغ^۱، محمد جعفر سلیم زاده^۲^۱ نویسنده مسئول: دانشجوی کارشناسی ارشد تصویرسازی، گروه ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران

Email: sabagh.san@gmail.com

^۲ عضو هیأت علمی گروه ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران.

Email: salimzadeh@neyshabur.ac.ir

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۵/۲۱

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۶/۱۹

چکیده

شاهنامه ابراهیم سلطان، نسخه‌ای نفیس از شاهنامه فردوسی متعلق به مکتب نگارگری شیراز دوره تیموری است که در کتابخانه بادلیان دانشگاه آکسفورد نگهداری می‌شود. این نسخه که در فاصله سال‌های ۸۱۷ تا ۸۳۸ هجری قمری و به سفارش ابراهیم سلطان، فرزند شاهرخ تیموری تهیه شده، شامل ۴۶۸ برگ (۹۳۶ صفحه) و مجموعه‌ای از نگاره‌های زیبا و منحصر به فرد است. نگاره‌های این شاهنامه نشانی از گذار هنر نگارگری ایرانی از عناصر چینی به سوی واقع‌گرایی بیشتر و منظره‌پردازی ایرانی دارند. پژوهش حاضر با هدف تحلیل زبان بصری عناصر گیاهی در پنج نگاره‌ی منتخب با عناوین «فردوسی و شعرای غزنه»، «پادشاهی ضحاک»، «پادشاهی منوچهر»، «دربار ابراهیم سلطان» و «شهبانو و بانوان» انجام شده است. پرسش اصلی آن است که نقوش گیاهی در این نگاره‌ها چه کارکردهای بصری و معنایی دارند و چگونه در ساختار ترکیب‌بندی اثر جای گرفته‌اند؟ این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و تحلیل مستقیم نگاره‌ها صورت گرفته است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که گیاهان در نگارگری این نسخه صرفاً عناصر تزئینی نیستند، بلکه به مثابه عناصر معنابخش و الهام گرفته از طبیعت، سازمان‌دهنده‌ی فضا و تقویت‌کننده‌ی روایت بصری عمل می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: شاهنامه فردوسی، مکتب نگارگری شیراز، دوره تیموری، شاهنامه ابراهیم سلطان، نقوش گیاهی

۱. مقدمه

فیروزه عبدالله‌یوا و چارلز ملویل (۱۳۹۷/۲۰۰۸) که به معرفی و تحلیل این نسخه پرداخته، از منابع کلیدی به شمار می‌رود. در حوزه‌ی نظری، کتاب «نگارگری ایران (پژوهشی در تاریخ نقاشی و نگارگری ایرانی)» اثر یعقوب آژند (۱۳۹۷)، به تحلیل زیبایی‌شناسی فضای بصری در نگارگری پرداخته و مبنایی نظری برای این تحقیق فراهم کرده است. همچنین مقاله‌ی «زیبایی‌شناسی گیاه در شاهنامه بایسنقری» نوشته‌ی حسین پروین (۱۳۹۴) و مقاله‌ی «بررسی تطبیقی نگارگری مکتب دوم تبریز و باغ ایرانی در دوره‌ی تیموری و صفوی» اثر مجتبی انصاری و الهام صالح (۱۳۹۱) نیز از منابع مکمل پژوهش به‌شمار می‌روند. با این حال، تاکنون پژوهشی مستقل که به تحلیل ساختار بصری، فرم، جایگاه و کارکرد نقوش گیاهی در نگاره‌های شاهنامه‌ی ابراهیم سلطان بپردازد، انجام نشده است؛ از همین‌رو، تحقیق حاضر تلاشی در جهت پر کردن این خلأ پژوهشی به شمار می‌رود.

روش پژوهش

این پژوهش کمی و روش پژوهش در این مقاله از نظر ماهیت توسعه‌ای است و گردآوری مطالب با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، اسنادی و پایگاه مجازی کتابخانه‌ی بادلان آکسفورد صورت گرفته است؛ در میان ۴۵ نگاره‌ی این شاهنامه، ۵ نگاره منتخب آن در این پژوهش عبارتند از: فردوسی و شعرای غزنه، پادشاهی ضحاک، پادشاهی منوچهر، دربار ابراهیم سلطان، شهبانو و بانوان شاهنامه‌ی ابراهیم سلطان که تعداد نقوش گیاهی بیشتری جهت بررسی داشته است؛ مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته است.

۲. مبانی نظری تحقیق

۲-۱. شاهنامه ابراهیم سلطان

ابراهیم سلطان در سال ۸۱۷ ه.ق پس از اسکندرسلطان حاکم شیراز شد و به واسطه علاقه فراوان او به هنر در این زمان مکتب شیراز دوره جدیدی از کمال را تجربه کرد (آژند، ۱۳۸۷، ص ۹۵). شاهنامه ابراهیم سلطان که اکنون در کتابخانه بریتانیا نگهداری می‌شود، مجموعه‌ای تمام عیار از ویژگی‌های هنری مکتب شیراز است که دارای جنبه‌های نمادین و معناشناسانه‌ی هنر نگارگری می‌باشد. تذهیب این شاهنامه به عهده‌ی خواجه نصیرالدین محمد مذهب بوده که به شیوه نصرسلطانی اجرا شده است. در نگاره‌های این

مکتب نگارگری شیراز در دوره‌ی تیموریان، فصل تازه‌ای از شکوفایی و کمال را تجربه کرد که نشان‌دهنده‌ی هنرپروری و حمایت حاکمان تیموری از هنر بود. از جمله این حاکمان، ابراهیم سلطان، فرزند شاهرخ تیموری (۸۱۷-۸۳۸ ه.ق)، علاقه‌ی ویژه‌ای به کتاب‌آرایی و به‌ویژه شاهنامه‌نگاری داشت. شاهنامه‌ای که به نام او در کتابخانه‌ی بادلان دانشگاه آکسفورد نگهداری می‌شود، گواهی بر این علاقه است و در شمار آثار برجسته‌ی هنری دوره‌ی تیموری جای دارد. مطالعه‌ی فرم نقوش گیاهی، که موضوع اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد، در بسیاری از نگاره‌های این نسخه مورد توجه هنرمندان قرار گرفته است. پژوهش حاضر در پی آن است که ویژگی‌های بصری درختان، بوته‌ها و گل‌ها را در پنج نگاره‌ی منتخب از شاهنامه‌ی ابراهیم سلطان—نگاره‌ی «فردوسی و شعرای غزنه»، «پادشاهی ضحاک»، «پادشاهی منوچهر»، «دربار ابراهیم سلطان»، و «شهبانو و بانوان»-به لحاظ فرم ظاهری، ترکیب‌بندی، موقعیت در صفحه، حالت و میزان اشغال سطح مورد بررسی قرار دهد. در حالی که درباره‌ی نگاره‌های این شاهنامه پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است، تحلیل نقش نقوش گیاهی و عناصر منظرپردازی در آن‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از همین‌رو، این پژوهش بر آن است تا با تمرکز بر پنج نگاره‌ی مذکور، به مطالعه‌ی فرمی و زیبایی‌شناسانه‌ی نقوش گیاهی پرداخته و نقش آن‌ها در القای فضا، روایت، و ساختار بصری نگاره‌ها را واکاوی کند.

پیشینه تحقیق

با وجود اهمیت چشم‌گیر گیاهان در هنر ایران، مطالعات مربوط به منظرپردازی و طبیعت در نگارگری ایرانی بسیار محدود است. از مهم‌ترین منابع در این زمینه می‌توان به مقاله‌ی «منظرپردازی در نگارگری ایران» نوشته‌ی یعقوب آژند (۱۳۸۴) اشاره کرد که به بررسی روند تحول مناظر طبیعی در نگاره‌های ایرانی می‌پردازد. در خصوص نسخه‌ی مورد بررسی، یعنی شاهنامه‌ی ابراهیم سلطان، با وجود جایگاه ممتاز آن در تاریخ نگارگری، تحقیقات مستقلی درباره‌ی ساختار بصری آن اندک است. مهم‌ترین منبع پژوهش حاضر، نسخه‌ی خطی این شاهنامه موجود در کتابخانه‌ی بادلان آکسفورد (به شماره Doustey Add) است. همچنین کتاب «شاهنامه‌ی ابراهیم سلطان» نوشته‌ی

شاهنامه تمامی اجزای اضافی حذف شده و مناظر ساده با افق بلند، رنگ‌های روشن و محدود و ترکیبات ساده و مبتکرانه است (یعقوبی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۳). این شاهنامه دارای ۴۸۶ برگ و دارای ۵۷ نگاره می‌باشد که هشت مجلس آن به موضوع پادشاهی و چهار مجلس به موضوع تاریخی اختصاص دارد (ملویل و عبدالله یوا، ۱۳۹۷، ص ۱۲۵). این اثر در بین انبوه شاهنامه‌های مصور یکی از معروف‌ترین آنهاست و از نظر زیبایی و هنر در نوع خود کم‌نظیر است.

۲-۲. مفهوم زبان بصری در نگارگری

زبان بصری مجموعه‌ای از عناصر قابل رویت است که مجموعه‌ی آنها در کنار هم پیام و معنایی را منتقل می‌کند؛ این عناصر شامل نقطه، خط، سطح، بافت، حجم، رنگ و نور می‌باشد که همنشینی آنها در کنار هم ترکیب‌بندی، تناسب، تعادل، ریتم و کنتراست را پدید می‌آورد و موجب شکل‌گیری ارتباطی معنادار میان اثر هنری و مخاطب می‌شود (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۵، ص ۲۰). زبان بصری در نگارگری ایرانی مبتنی بر شهود، ادراک درونی و بازتاب ذهنی از واقعیت است، نه تقلید صرف از طبیعت عینی. هنرمندان ایرانی، به‌ویژه در دوران تیموری، جهان بیرونی را نه به‌صورت رئالیستی، بلکه از منظر درونی و معنوی خود تفسیر می‌کردند و بازنمایی آن را در ساختاری دوتبعی سامان می‌دادند. در این ساختار، واقعیت بیرونی پس از عبور از صافی ذهن، عرفان و معنا، به زبانی نمادین و تزئینی تبدیل می‌شد. از مهم‌ترین ویژگی‌های این زبان بصری، تقسیم فضا به صحنه‌های کوچکتر است؛ صحنه‌هایی که در عین استقلال، دارای انسجام ساختاری و معنایی با یکدیگرند (حاج‌ملکی و خاکباز، ۱۴۰۱، ص ۳). این نوع تقسیم‌بندی فضا نه تنها بر روایت بصری تأثیر می‌گذارد، بلکه به بیننده امکان می‌دهد تا هر جزء نگاره را به‌مثابه یک واحد مستقل و نمادین دریافت کند. تلاش هنرمند ایرانی آن بوده که هر عنصر، به‌ویژه عناصر طبیعی همچون درختان، گل‌ها و صخره‌ها، در «بارزترین شکل بصری» خود نمایش داده شود، حتی اگر این بازنمایی با قواعد واقع‌گرایانه طبیعت مطابقت نداشته باشد. در نگارگری ایرانی، رنگ و فرم ابزارهایی برای رساندن معنا هستند، نه صرفاً عناصر زیباشناختی. بر پایه‌ی دیدگاه‌های حکمی و عرفانی هنر اسلامی، نور جایگاهی محوری دارد؛ به‌گونه‌ای که رنگ‌ها

نماد تجلیات نور تلقی می‌شوند، و نور، خود نمادی از ذات باریتعالی است. از این منظر، رنگ‌ها آینه‌ای برای ادراک عالم معنا و وجود به‌شمار می‌آیند (عسگری و اقبالی، ۱۳۹۲، ص ۴۴).

۳-۲. جایگاه نقوش گیاهی در هنر نگارگری

طبیعت، به‌ویژه پوشش گیاهی، همواره از منابع الهام مهم برای هنرمندان ایرانی بوده است. باغ‌ها و گل‌ها در فرهنگ ایران جایگاه ویژه‌ای داشته و به‌عنوان نماد بهشت و زیبایی الهی در هنر به‌کار گرفته می‌شدند (کفشچیان مقدم و یاحقی، ۱۳۹۰، ص ۷۱). پیش از ورود مغولان، نقوش گیاهی اغلب جنبه‌ای تزئینی داشتند، اما با تأثیر هنر چینی و مغولی، واقع‌گرایی بیشتری در منظرپردازی و بازنمایی طبیعت پدید آمد (جوادی، ۱۳۸۳، ص ۱۸-۱۶). این رویکرد جدید، ترکیبی از واقع‌گرایی و تزئین‌گرایی بود که به تدریج به سوی انتزاع و چکیده‌سازی پیش رفت. در نگاره‌ها، هنرمندان گاه با دقتی طبیعی‌گرایانه به نمایش برگ، گل یا شاخه می‌پرداختند، و گاه با ساده‌سازی، اغراق یا نمادپردازی، شکل‌هایی تجریدی از گیاهان می‌آفریدند؛ با این حال، همواره ماهیت طبیعی آن‌ها را حفظ می‌کردند (نجفی و افشاری، ۱۳۹۰، ص ۸۲-۸۳). از این‌رو، نقش‌های گیاهی در نگارگری ایرانی، علاوه بر ارزش زیبایی‌شناختی، حامل مفاهیم معنوی و نمادین نیز بوده‌اند.

۴-۲. ویژگی‌های بصری نقوش گیاهی

نقوش گیاهی در نگارگری ایرانی را می‌توان به دو دسته‌ی طبیعت‌گرایانه و انتزاعی تقسیم کرد. نقوش طبیعت‌گرایانه شامل انواع گل‌ها، بوته‌ها، پیچک‌ها و درختان می‌شود و نقوش انتزاعی در قالب اسلیمی‌ها و سراسلیمی‌ها نمود می‌یابد (مختاری و شفیع، ۱۳۹۷، ص ۵۸). هرچند تصویرگران گاه نقوش گیاهی را به‌صورت تزئینی و انتزاعی ترسیم می‌کردند، اما همواره به ماهیت طبیعی گیاهان توجه داشته و آن را به‌طور کامل حذف نکرده‌اند (نجفی و افشاری، ۱۳۹۰، ص ۸۲). درواقع، هنرمند ایرانی با تأکید بر تجرید، چکیده‌سازی، حذف جزئیات طبیعی و اغراق در فرم‌ها، طبیعت را به شیوه‌ای ذهنی، نمادین و خیال‌پردازانه بازآفرینی کرده است (نجفی و افشاری، ۱۳۹۰، ص ۸۳). استفاده از سطوح تخت رنگی و پرهیز از سایه‌پردازی و حجم‌نمایی، یکی دیگر از ویژگی‌های بصری بارز در این نقوش است؛ به‌گونه‌ای که گیاهان نه از طریق نور و سایه،

که هر یک شیئی در دست دارند. ترکیب‌بندی از منظر تلفیقی (روبرو و بالا) ترسیم شده و فضای کلی القاکننده یک مجلس شاهانه در محیطی طبیعی است. در مجموع ۱۹ نقش گیاهی در نگاره مشاهده می‌شود شامل: یک درخت پرشکوفه در سمت چپ تصویر، و ۱۷ نوع مختلف بوته گل از جمله گل‌های قرمز، نارنجی، بنفش و زرد. برخی از آن‌ها با زاویه دید از بالا و برخی از نمای روبرو ترسیم شده‌اند (شکل ۲).

شکل ۱. نگاره فردوسی و شعرای غزنه

شکل ۲. نگاره پادشاهی ضحاک

۳-۳. نگاره پادشاهی منوچهر: این نگاره، صحنه‌ای از پذیرش پادشاهی منوچهر و حضور او بر تخت سلطنت را نشان می‌دهد. پنج پیکره در تصویر دیده می‌شوند؛ منوچهر در سمت چپ، دو پیکره مقابل او و دو چهره نیم‌تنه در بالای تخت. زاویه دید ترکیبی (بالا و روبرو) بوده و فضا

بلکه با استفاده از خط، رنگ و جایگاه آن‌ها در ترکیب‌بندی دیده می‌شوند (جلالی جعفری، ۱۳۷۹، ص ۱۰۱).

۳. توصیف جامعه بررسی

در این بخش به بررسی زبان بصری نقوش گیاهی در شاهنامه ابراهیم سلطان (در کتابخانه بادلیان آکسفورد انگلستان، به شماره Ousley Add. 176) می‌پردازیم. بدین منظور ۵ نگاره از ۵۶ نگاره‌ی این نسخه نفیس جهت تحلیل استخراج شده‌اند که عبارتند از: نگاره «فردوسی و شعرای غزنه» (شکل ۱)، نگاره «پادشاهی ضحاک» (شکل ۲)، نگاره «پادشاهی منوچهر» (شکل ۳)، نگاره «دربار ابراهیم سلطان» (شکل ۴)، نگاره «شهبانو و بانوان» (شکل ۵). عامل اصلی در انتخاب نگاره‌ها، برخورداری از تعداد قابل توجهی نقوش گیاهی در هریک از آنهاست که طبق شمارش نگارنده ۵۴ نقش گیاهی می‌باشد که دارای وضوح تصویری بالایی هستند.

۳-۱. نگاره فردوسی و شعرای غزنه: این نگاره روایت دیدار فردوسی با سه شاعر دربار غزنوی (عنصری، عسجدی و فرخی) است که برای آزمودن توان شعری فردوسی، بیتی را می‌سرایند و فردوسی با مصراع «مانند سنان گیو در جنگ پشن» آن‌ها را شگفت‌زده می‌کند. سبک نگاره به شیوه شاهنامه‌های آل اینجو و مظفری نزدیک است (عبدالله‌یوا و ملویل، ۱۳۹۷، ص ۵۸). ترکیب‌بندی شامل چهار پیکره نشسته در فضای باغ است: فردوسی در سمت راست و سه شاعر در سمت چپ. زاویه دید هم‌سطح با چشم مخاطب است و پیکره‌ها تمام‌قد نمایش داده شده‌اند. در این نگاره شش نقش گیاهی قابل تشخیص است: بوته‌ای با گل‌های بنفش در سمت چپ تصویر، بوته بلند گل نارنجی در نیمه بالای تصویر، گل دیسکی‌شکل نارنجی در بالای بخش میانی، درختی با شاخ‌وبرگ گسترده در سمت چپ، دو بوته گل کوچک پراکنده در اطراف پیکره‌ها، نقوش به‌صورت پراکنده در زمینه قرار دارند و فضای طبیعی صحنه را تکمیل می‌کنند (شکل ۱).

۳-۲. نگاره پادشاهی ضحاک: نگاره روایتگر نشست ضحاک بر تخت سلطنت است؛ از دو شانه‌ی او مارهایی به شکل مارپیچ خارج شده‌اند. سه پیکره در اطراف او قرار دارند

طرف آن، دو گلدان گل به صورت قرینه در پایین‌ترین بخش نگاره ترسیم شده‌اند (شکل ۴).

شکل ۴. نگاره دربار ابراهیم سلطان

۳-۵. نگاره شهبانو و بانوان: این نگاره، گروهی از بانوان را نشان می‌دهد که در سمت چپ تصویر ایستاده‌اند و از فراز برجی بلند، به منظری باغ نگاه می‌کنند. در سمت راست نگاره نیز باغبانی در حال کار در باغ به تصویر کشیده شده است. در مجموع، شش پیکره در این نگاره حضور دارند. فضای ترکیب‌بندی، تلفیقی از عناصر انسانی، معماری و طبیعت است و زاویه‌ی دید آن نیز به صورت همزمان از بالا و روبه‌رو انتخاب شده است. در این نگاره، ۱۱ نقش گیاهی دیده می‌شود که شامل ۶ درخت و ۴ بوته‌ی گل است. گل‌ها به رنگ‌های نارنجی، قرمز، بنفش و یک بوته‌ی علفی با برگ‌های باریک تصویر شده‌اند. درختان عبارت‌اند از: یک درخت بلند با برگ‌های فشرده و انبوه که به شکل دایره طراحی شده و دارای تنه‌ای کشیده و راست است. دو درخت با گل‌های سفید که به صورت قرینه در دو سوی درخت مرکزی قرار گرفته‌اند. یک درخت در قسمت بالایی تصویر که نوک آن تیز و کشیده است. دو درخت با برگ‌هایی دایره‌ای شکل و تنه‌هایی سفیدرنگ که یکی از آن‌ها به رنگ سبز پررنگ و دیگری به رنگ سبز کم‌رنگ طراحی شده است (شکل ۵).

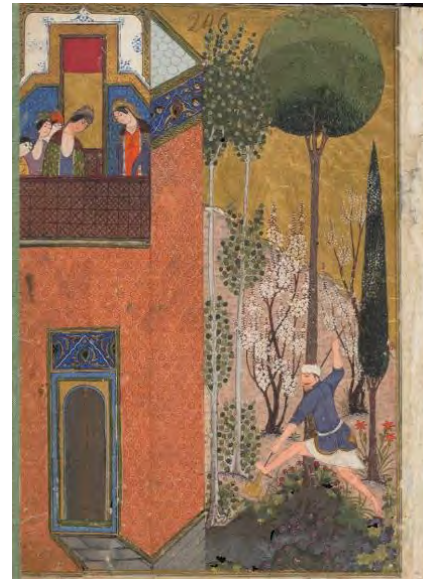
شامل عناصر انسانی و طبیعی است. در این نگاره ۱۲ نقش گیاهی به چشم می‌خورد: درختی در پس‌زمینه پشت سر منوچهر با اجزای سفید، بوته بنفش بزرگ در جلوی تصویر، چهار بوته گل سرخ با برگ‌های باریک یا سه‌دندانه‌ای بر خط افق، بوته گل نارنجی با مرکز دیسکی در پایین تصویر، بوته‌ای مشابه در سمت چپ نزدیک به بوته بنفش، گل‌های شش‌برگی با ساقه‌های بلند، با زاویه دید از بالا ترکیب متنوعی از دید بالا و روبه‌رو در طراحی گیاهان دیده می‌شود که به ایجاد تعادل بصری در اثر کمک کرده‌اند (شکل ۳).

شکل ۳. نگاره پادشاهی منوچهر

۳-۴. نگاره دربار ابراهیم سلطان: این نگاره تصویری از حضور ابراهیم سلطان در دربار را نشان می‌دهد. ایبات موجود در این تصویر از شاهنامه اقتباس نشده‌اند و صحنه‌ی نگاره، بیشتر به یک لحظه‌ی مهم از زندگی خانوادگی یا درباری اشاره دارد. در مرکز ترکیب‌بندی، فردی (احتمالاً ابراهیم سلطان) بر تخت نشسته و در حال نگاه به زنی در سمت چپ نگاره است که سر خود را پایین انداخته است. در سمت راست نگاره، چهار نفر در حال گفتگو هستند و سه نفر دیگر نیز با حالت ایستاده و سرهای خم‌شده، به سخنان آن‌ها گوش می‌دهند. در مجموع، ۹ پیکره در این تصویر مشاهده می‌شود. زاویه‌ی دید نگاره، ترکیبی از دید بالا و روبه‌روست که از ویژگی‌های بارز نگارگری ایرانی به‌شمار می‌آید. در این نگاره، دو درخت و دو بوته گل به رنگ بنفش به صورت قرینه در فضا قرار گرفته‌اند. در جلوی تخت ابراهیم سلطان نیز یک حوض دیده می‌شود که در دو

شاعران را ایفا می‌کند. هر دو نقش، از لحاظ طراحی، متقارن هستند و در مقایسه با نقش‌های دیگر نگاره، از جزئیات بصری نسبتاً کمتری برخوردارند. این ساده‌سازی، بر جنبه‌ی تزئینی این نقوش تأکید دارد و نشان می‌دهد که عملکرد آن‌ها بیش از آنکه نمادین باشد، در خدمت ترکیب‌بندی و سامان‌دهی فضای تصویری است (جدول ۱). نقش گل ۴. یک بوته گل کوچک به رنگ قرمز تیره است که سه گل به صورت متقارن روی شاخه‌های آن قرار گرفته‌اند. به دلیل ابعاد کوچک، جزئیات اندک و محل قرارگیری فرعی در نگاره، می‌توان آن را عنصری تزئینی و مکمل دانست که بیشتر در خدمت پر کردن فضای خالی ترکیب‌بندی تصویر قرار دارد (جدول ۲). عدم تأکید بصری، رنگ نسبتاً تیره، و نبود جایگاه مرکزی در نگاره، این فرض را تقویت می‌کند که کارکرد اصلی این نقش، نه نمادین یا معنایی، بلکه تعدیل فضا و ایجاد توازن بصری در زمینه‌ی تصویر بوده است (جدول ۱). نقش ۵. بوته‌ای نسبتاً بزرگ است که در میانه نگاره قرار دارد؛ به طوری‌که از دید مخاطب، فردوسی در سمت چپ و شعرای غزنه در سمت راست آن جای گرفته‌اند. این بوته با توجه به ابعاد بزرگ، جزئیات تصویری بالا و موقعیت مرکزی آن در ترکیب‌بندی، فراتر از یک عنصر تزئینی به نظر می‌رسد و می‌تواند دارای کارکردی نمادین باشد (جدول ۱). قرارگیری بوته در میان دو قطب اصلی نگاره - فردوسی و سه شاعر - آن را به عنصری واسطه‌گر و شاید نماد پیوند و تعادل تبدیل کرده است. همچنین، حضور آن در مرکز تصویر می‌تواند بر اهمیت بصری و مفهومی آن تأکید داشته باشد (جدول ۲). نقش ۶. سر شاخه درختی است که در سمت چپ نگاره (از دید مخاطب اثر) ترسیم شده است و به نظر می‌رسد در ترکیب‌بندی، کارکرد قاب‌بندی را ایفا می‌کند (جدول ۱). حضور این عنصر در حاشیه تصویر، در کنار سایر بوته‌های پیرامونی، به تعادل بخشی بصری و پر کردن فضای زمینه کمک کرده و نقشی فرعی اما ضروری در ساختار کلی نگاره دارد (جدول ۲).

شکل ۵. نگاره شهبانو و بانوان

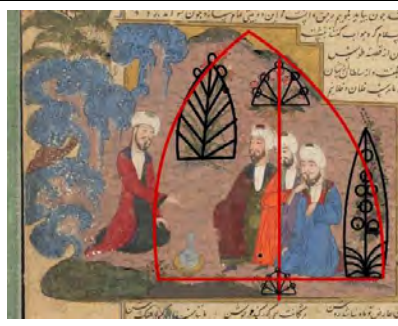
۴. خوانش زبان بصری نقوش گیاهی در نگاره‌های شاهنامه ابراهیم سلطان

۴-۱. تحلیل نگاره فردوسی و شعرای غزنه: نقش گل ۱. یک بوته گل بنفش نسبتاً بزرگ در لبه‌ی سمت چپ کادر تصویر دیده می‌شود. بررسی طرح خطی این عنصر (جدول ۱) نشان‌دهنده‌ی میزان بالای جزئیات در ترسیم برگ‌ها و گلبرگ‌هاست که سبک واقع‌گرایانه‌ی آن را تقویت می‌کند. این نقش گیاهی، با فرم نامتقارن طراحی شده و تنها یک بار در کل نگاره دیده می‌شود که آن را به عنصری منحصر به فرد تبدیل کرده است. قرارگیری این بوته در لبه‌ی کادر، به گونه‌ای است که گویی بخشی از قاب‌بندی صحنه محسوب می‌شود و نگاه بیننده را به سمت فضای مرکزی و شخصیت‌های اصلی هدایت می‌کند. از آنجا که اندازه‌ی بوته نسبت به سایر نقوش گیاهی بزرگ‌تر است و با دقت بیشتری ترسیم شده، می‌توان احتمال داد که کارکردی نمادین نیز برای آن در نظر گرفته شده باشد. نقوش گل ۲ و ۳. در این نگاره، دو بوته گل نارنجی-قرمز به چشم می‌خورد که یکی در بخش فوقانی تصویر و بالای سر شعرای غزنه و دیگری در پایین پای آن‌ها قرار گرفته است. این دو بوته، با تکرار خود در دو نقطه‌ی عمودی نگاره، ساختاری ریتمیک ایجاد کرده‌اند که باعث مرزبندی بخش بالایی و پایینی شخصیت‌های اصلی می‌شود (جدول ۲) و هم‌زمان، نقش هدایت‌کننده‌ی نگاه مخاطب به فضای گفت‌وگوی

جدول شماره ۱. ویژگی‌های بصری نقوش گیاهی فردوسی و شعرای غزنه (نگارندگان)

نوع گیاه	شماره	نقش گیاهی	تقارن	کارکرد بصری	رنگ غالب	طرح خطی
بوته گل	۱		نامتقارن	-عنصر هدایت کننده -عنصر نمادین -عنصر قاب بندی	گل به رنگ بنفش بوته به رنگ سبز	
بوته گل	۲		متقارن	-عنصر نمادین -عنصر هدایت کننده -عنصر ریتم بصری	گل به رنگ نارنجی - قرمز و بوته به رنگ سبز	
بوته گل	۳		متقارن	-عنصر تزئینی -عنصر ریتم بصری	گل به رنگ نارنجی - قرمز و بوته به رنگ سبز	
بوته گل	۴		متقارن	-عنصر تزئینی	گل به رنگ قرمز و بوته به رنگ سبز	
بوته گل	۵		نامتقارن	-عنصر نمادین یا معنا ساز	گل به رنگ نارنجی و بوته به رنگ سبز	
درخت	۶		نامتقارن	-عنصر پرکننده فضا -عنصر هدایت کننده	برگ‌ها به رنگ سبز و در بین شاخه‌های برگ‌دار شاخه‌های بدون برگ به رنگ قهوه‌ای نیز دیده می‌شود (از آنجا که یک تنه در پایین شاخه‌ها وجود دارد به نظر می‌رسد که یک درخت است)	

جدول شماره ۲. تحلیل ساختاری نقوش گیاهی در نگاره فردوسی و شعرای غزنه (نگارندگان)

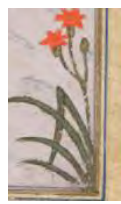
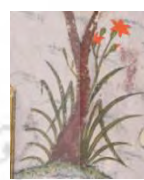
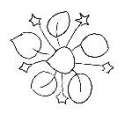
ترکیب بندی در کل نگاره	ترکیب بندی گیاهان نسبت به هم	ترکیب بندی گیاهان هم گونه باهم
		
ترکیب بندی در کل نگاره به صورت حلزونی	به نظر می‌رسد به صورت گنبدی بود که مرکز آن در وسط سه شخص نشسته در سمت است تصویر است	فقط یک نوع گیاه هم گونه در این نگاره هست که به صورت خطی صاف و افقی به هم مرتبطند.

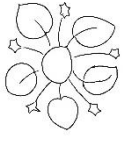
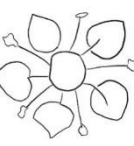
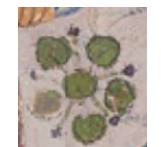
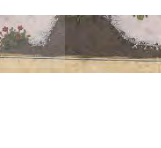
۲-۴. تحلیل نگاره پادشاهی ضحاک: در این نگاره، ۱۸

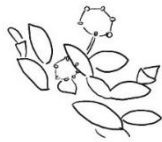
نقش گیاهی مجزا به تصویر درآمده‌اند که تنوعی از درختان، بوته‌های گل و عناصر تزئینی را شامل می‌شوند. این نقوش نه تنها در پرکردن فضای نگاره نقش دارند، بلکه از نظر ترکیب بندی، معنا و جهت دهی بصری نیز حائز اهمیت هستند (جدول ۳). نقش ۷: بوته گل بنفش بزرگی در پایین نگاره دیده می‌شود که به دلیل ابعاد و جزئیات زیاد، ماهیتی نمادین دارد (جدول ۳) و تنها یک بار در تصویر تکرار شده است. جای گیری آن در ترکیب، بخشی از ریتم دایره‌ای اطراف تخت پادشاهی را شکل می‌دهد (جدول ۳). نقوش ۸ و ۹: دو بوته در دو گوشه‌ی پایین تصویر قرار دارند (یکی نارنجی، دیگری برگ‌دار بدون گل) (جدول ۳). هر دو به شکل قرینه در دو سمت کادر دیده می‌شوند و در شکل گیری ریتم دایره‌ای اطراف تخت و قاب بندی فضا نقش دارند (جدول ۴). نقش ۱۰: بوته‌ای نارنجی رنگ که در پشت درخت جای دارد. به دلیل حجم، فرم و جزئیات فراوان، می‌توان آن را عنصری نمادین دانست که به عمق بصری تصویر نیز کمک می‌کند (جدول ۳). نقش ۱۱: چند بوته‌ی کوچک قرمز رنگ (جدول ۳) روی خط افق. فرم ساده و مقیاس کوچک آن‌ها نشان دهنده‌ی نقش تزئینی و ریتم دهنده در ترکیب است (جدول ۴). نقوش ۱۲ تا ۱۵: چهار بوته‌ی بنفش گرد با ساقه‌های بلند و گل‌هایی متقارن، که در چهار طرف تخت پادشاه به شکل لوزی قرار گرفته‌اند (جدول ۴). آن‌ها با ایجاد هماهنگی و تکرار، در ریتم بصری اثر نقش دارند و با توجه به چیدمانشان، می‌توان آن‌ها را

نمادین نیز تلقی کرد (جدول ۴). نقش ۱۶: بوته‌ای بزرگ در میانه‌ی پایین نگاره، در امتداد تخت ضحاک. هم در جهت دهی نگاه مؤثر است و هم با موقعیت مرکزی‌اش فضا را متعادل کرده و نقش ریتم دهنده دارد. طراحی برگ و گل آن نیز از جنبه‌ی نمادین برخوردار است (جدول ۴). نقوش ۱۸ و ۱۹: دو بوته گل زرد (جدول ۳) با گل‌های نامتقارن که در بالای تصویر و به صورت افقی تکرار شده‌اند. این دو عنصر در ایجاد ریتم بصری و تزئین فضای بالایی نگاره مؤثرند (جدول ۴). نقش ۲۰: بوته‌ای قرمز رنگ با فرم نامتقارن در سمت چپ تصویر (جدول ۳). این عنصر کوچک در تعادل بخشی به فضای پایین نگاره نقش دارد و پرکننده‌ی فضا محسوب می‌شود (جدول ۴). نقوش ۲۱ و ۲۲: دو بوته نارنجی (جدول ۳) در سمت چپ نگاره که در ریتم دایره‌ای اطراف تخت پادشاه نقش دارند. به دلیل طراحی ساده‌تر و نبود تقارن، نقش تزئینی و پرکننده دارند (جدول ۴). نقش ۲۳: بوته‌ای کوچک در کنار تخت که با جهت قرارگیری‌اش، به هدایت نگاه مخاطب به سمت شخصیت اصلی کمک می‌کند. و عنصر تزئینی و هدایت‌گر بصری است (جدول ۴). نقش ۲۴: بوته‌ای بزرگ با برگ‌های خاکستری (جدول ۳) در بالا سمت چپ تصویر. جزئیات زیاد و موقعیت شاخص آن در ترکیب، نشان دهنده‌ی کارکرد نمادین و تأکید بصری است (جدول ۴). نقش ۲۵: درختی با شکوفه‌های فراوان (جدول ۳) در سمت راست تصویر، که در قاب بندی فضای اطراف تخت ضحاک نقش دارد. فرم پیچیده‌ی شاخه‌ها و جای گیری آن در ترکیب، باعث معنا یافتن نمادین آن در فضای نگاره می‌شود (جدول ۴).

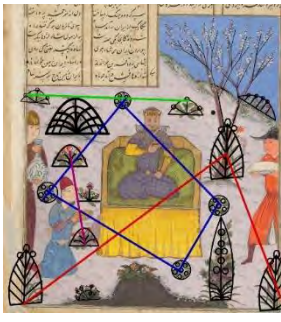
جدول شماره ۳. ویژگی‌های بصری نقوش گیاهی پادشاهی ضحاک (نگارندگان)

نوع	شماره	نقش گیاه	تقارن	نقش بصری	رنگ غالب	طرح خطی
بوته گل	۷		نامتقارن	- به منظور ایجاد ریتم بصری - عنصر پرکننده فضا - نمادین	گل‌ها به رنگ بنفش و بوته و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته گل	۸		نامتقارن	- عنصر ریتم بصری - عنصر قاب بندی	گل‌ها به رنگ نارنجی و بوته و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته	۹		مشخص نیست	- عنصر ریتم بصری - عنصر قاب بندی	بوته و برگ‌هایی سبز دیده می‌شود	
بوته گل	۱۰		نامتقارن	- عنصر ریتم بصری - عنصر نمادین - عنصر عمق دهنده	گل‌ها به رنگ نارنجی و بوته و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته های گل	۱۱		نامتقارن	- عنصر ریتم بصری - عنصر تزئینی	گل‌ها به رنگ قرمز و بوته و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته گل	۱۲		متقارن	- عنصر ریتم بصری - عنصر هدایت کننده - عنصر نمادین	گل‌های بسیار کوچک بنفش و ساقه و برگ‌ها به رنگ سبز	

	گل‌های بسیار کوچک بنفش و ساقه و برگ‌ها به رنگ سبز	-عصر ریتم بصری -عصر هدایت کننده -عصر نمادین	مقارن		۱۳	بوته گل
	گل‌های بسیار کوچک بنفش و ساقه و برگ‌ها به رنگ سبز ش	-عصر ریتم بصری -عصر هدایت کننده -عصر نمادین	مقارن		۱۴	بوته گل
	گل‌های بسیار کوچک بنفش و ساقه و برگ‌ها به رنگ سبز	-عصر ریتم بصری -عصر هدایت کننده -عصر نمادین	مقارن		۱۵	بوته گل
	گل‌ها به رنگ قرمز- نارنجی و برگ‌ها به رنگ سبز	-عصر ریتم بصری -عصر پرکننده فضا -عصر هدایت کننده	نامقارن		۱۶	بوته گل
	گل‌های کوچکی به رنگ قرمز با گلبرگ‌هایی به رنگ قرمز تیره‌تر و برگ‌های سبز	عصر پرکننده فضا عصر تزئینی	تقریباً مقارن		۱۷	بوته‌های کوچک گل
	گل‌ها به رنگ زرد و برگ‌ها به رنگ سبز	-عصر تزئینی -عصر ریتم بصری	نامقارن		۱۸	بوته گل

	گل‌ها به رنگ زرد و برگ‌ها به رنگ سبز	-عصر تزئینی - عنصر ریتم بصری	مقایسه		۱۹	بوته گل
	گل‌ها به رنگ قرمز و گلبرگ‌ها قرمز تیره است و برگ‌ها سبز است	-عصر ریتم بصری -عصر پرکننده فضا	نامقایسه		۲۰	بوته گل
	گل‌ها به رنگ نارنجی و برگ‌ها سبز	-عصر ریتم بصری -عصر تزئینی -عصر پرکننده فضا	نامقایسه		۲۱	بوته گل
	گل‌ها به رنگ نارنجی و برگ‌ها سبز	-عصر ریتم بصری -عصر تزئینی -عصر پرکننده فضا	نامقایسه		۲۲	بوته گل
	گل‌ها به رنگ قرمز و برگ‌ها سبز	- عنصر هدایت کننده -عصر تزئینی	نامقایسه		۲۳	بوته گل
	گل‌ها به رنگ قرمز با گلبرگ‌هایی به رنگ قرمز تیره و برگ‌ها خاکستری-سبز	-عصر ریتم بصری - عنصر نمادین	مقایسه		۲۴	بوته گل
	تنه به رنگ قهوه‌ای و گل‌هایی به رنگ سفید	-عصر ریتم بصری -عصر نمادین	نامقایسه		۲۵	درخت

جدول شماره ۴. تحلیل ساختاری نقوش گیاهی پادشاهی ضحاک

ترکیب بندی در کل نگاره	ترکیب بندی گیاهان نسبت به هم	ترکیب بندی گیاهان هم گونه باهم
		
به صورت دایره ای	نگاره به ۱۰ مستطیل تقسیم شده که در یک سوم پایین تصویر به صورت سه نیم دایره نیز به هم مرتبط اند	دو گل زرد به صورت خطی، گیاهان دایره ای به صورت یک لوزی در چهار طرف تصویر و سه بوته گل نارنجی به صورت یک مثلث به هم مرتبط اند

نقش ۳۰: درختی در پشت تخت پادشاه که شاخه‌های بدون برگ آن از بالای تصویر بیرون زده و گل‌های سفید دارد. با توجه به جای‌گیری در امتداد خط نگاه منوچهر، عنصری هدایت کننده محسوب می‌شود و همچنین، ویژگی‌های فرمی آن به حضور نمادینش در ترکیب دلالت دارد (جدول ۵ و ۶).

نقوش ۳۱، ۳۲، ۳۳: سه بوته‌ی گل قرمز با برگ‌های متقارن که روی خط افق قرار دارند و به شکل نیم‌دایره‌ای در تصویر چیده شده‌اند. این نقوش ضمن ایفای نقش تزئینی، در ساختار ریتم بصری تصویر نیز نقش دارند (جداول ۵ و ۶).
نقوش ۳۴ تا ۳۷: چهار بوته‌ی کوچک بدون گل که ساقه‌های بلند و برگ‌های گرد دارند و در قسمت بالای تصویر به صورت مثلثی قرار گرفته‌اند. فرم‌های هندسی و منحصربه‌فرد آن‌ها به نقوش وجهی نمادین بخشیده و همچنین، مکمل ریتم بصری نیم‌دایره‌ای نگاره‌اند (جداول ۵ و ۶).

۳-۴. تحلیل نگاره پادشاهی منوچهر: در این نگاره، ۱۲ نقش گیاهی مجزا به تصویر درآمده‌اند که در ترکیب‌بندی فضا، هدایت نگاه مخاطب، و همچنین ایجاد نظم بصری مؤثر بوده‌اند. بیشتر نقوش پیرامون تخت شاه و در امتداد خط افق نیم‌دایره‌ای تصویر قرار دارند و الگوی تکرار و تقارن در آن‌ها مشهود است.

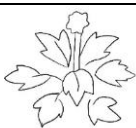
نقش ۲۶: بوته‌ای کوچک با گل‌های نارنجی-قرمز (جدول ۵) در زیر تخت منوچهر (در سمت راست تصویر) که به صورت تقریباً متقارن طراحی شده و به عنوان عنصری تزئینی و پرکننده‌ی فضا ایفای نقش می‌کند (جدول ۶).

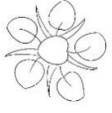
نقش ۲۷: بوته‌ای بنفش رنگ (جدول ۵) در مرکز نگاره و در امتداد دست منوچهر قرار گرفته که بین پادشاه و دو شخصیت دیگر جای دارد. جزئیات زیاد، جای‌گیری مرکزی، و پیوند با پیکره‌ها، آن را به عنصری نمادین بدل کرده است. همچنین در شکل‌دهی به ریتم نیم‌دایره‌ای نقوش گیاهی مؤثر است (جدول ۵ و ۶).

نقش ۲۸: بوته‌ای قرمز و نامتقارن در ادامه‌ی همین ریتم نیم‌دایره‌ای که ماهیتی تزئینی و ریتم‌ساز دارد (جدول ۵ و ۶).

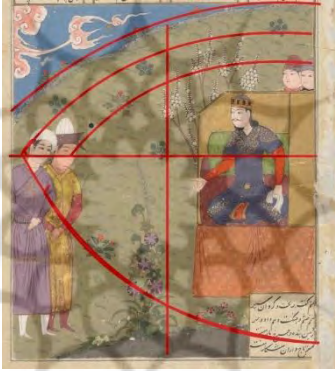
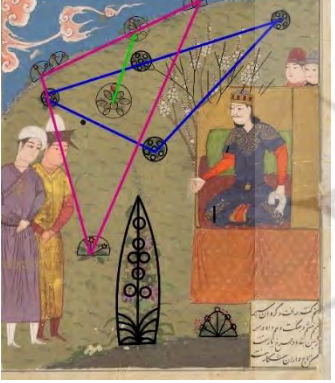
نقش ۲۹: گل قرمزی با برگ‌های متقارن که به دلیل طراحی ساده و جای‌گیری در مسیر بصری، نقشی تزئینی دارد و در ریتم نگاره مؤثر است (جداول ۵ و ۶).

جدول شماره ۵. ویژگی‌های بصری نقوش گیاهی پادشاهی منوچهر (نگارندگان)

نوع	شماره	نقش گیاهی	تقارن	نقش بصری	رنگ غالب	طرح خطی
بوته گل	۲۶		نامتقارن	-عنصر تزئینی -عنصر پرکننده فضا	گل‌ها به رنگ نارنجی- قرمز برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته گل	۲۷		نامتقارن	-عنصر نمادین -عنصر ریتم بصری	گل‌ها به رنگ بنفش و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته گل	۲۸		نامتقارن	-عنصر تزئینی -عنصر ریتم بصری	گل‌ها به رنگ نارنجی و گلبرگ‌ها قرمز و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته گل	۲۹		متقارن	-عنصر ریتم بصری -عنصر تزئینی	گل به رنگ قرمز و برگ‌ها سبز روشن	
درخت	۳۰		نامتقارن	-عنصر هدایت کننده -عنصر نمادین	تنه به رنگ قهوه‌ای و گل‌هایی به رنگ سفید	
بوته گل	۳۱		متقارن	-عنصر ریتم بصری -عنصر تزئینی	گل به رنگ قرمز و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته گل	۳۲		متقارن	-عنصر ریتم بصری -عنصر تزئینی	گل‌ها به رنگ قرمز و برگ‌ها سبز	
بوته‌های گل	۳۳		نامتقارن	-عنصر ریتم بصری -عنصر تزئینی	گل‌ها به رنگ قرمز و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته	۳۴		متقارن	-عنصر ریتم بصری -عنصر نمادین	بوته و برگ‌ها به رنگ سبز و بدون گل	

	بوته و برگ‌ها به رنگ سبز و بدون گل	-عنصر ریتم بصری -عنصر نمادین	مقارن		۳۵	بوته
	بوته و برگ‌ها به رنگ سبز و بدون گل	-عنصر ریتم بصری -عنصر نمادین	مقارن		۳۶	بوته
	بوته و برگ‌ها به رنگ سبز و بدون گل	-عنصر ریتم بصری -عنصر نمادین	مقارن		۳۷	بوته

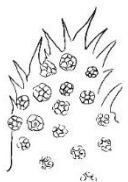
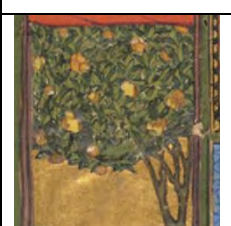
جدول شماره ۶. تحلیل ساختاری نقوش گیاهی در پادشاهی منوچهر (نگارندگان)

ترکیب بندی در کل نگاره	ترکیب بندی گیاهان نسبت به هم	ترکیب بندی گیاهان هم گونه باهم
		
به صورت نیم دایره- در قسمت بالای نگاره تپه‌ای به صورت نیم دایره قرار گرفته که سه بوته گل روی آن قرار دارد- و در امتداد دست منوچهر بوته گل بنفش رنگ قرار گرفته است	در مرکز نگاره بوته گل کوچکی به صورت دایره ای به تصویر کشیده شده است که اگر مماس با آن خط عمودی بکشیم به بوته گل بنفش در پایین صفحه می‌رسیم	گیاهان دایره ای به صورت یک مثلث به هم مرتبط شده‌اند - ۴ بوته گل قرمز به صورت یک مثلث به هم ارتباط دارند- دو بوته گل قرمز با برگ های دندانه‌دار به صورت یک خط به هم مرتبطند

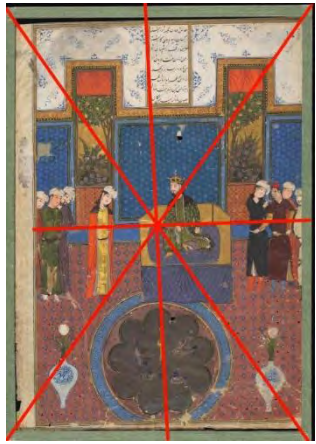
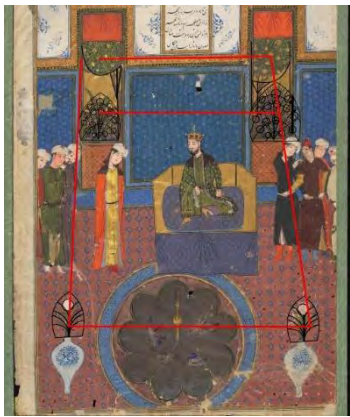
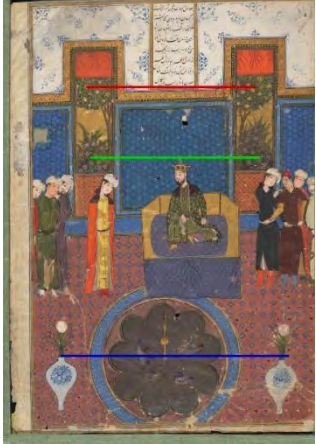
می‌شوند (جدول ۷ و ۸). نقوش ۴۰ و ۴۱: دو گلدان گل با گل‌های سفید و نقطه‌های نارنجی که در پایین‌ترین بخش نگاره قرار دارند. این گلدان‌ها علاوه بر ایفای نقش در ریتم بصری، به‌عنوان عنصری مرزبند در ترکیب‌بندی پایین نگاره عمل می‌کنند (جدول ۷ و ۸). نقوش ۴۲ و ۴۳: دو درخت در پشت پنجره‌ها، که به دلیل جای‌گیری در پس‌زمینه، بعد فضایی اثر را تقویت می‌کنند. آرایش مقارن آن‌ها ریتم بصری را تثبیت کرده و با توجه به وجود میوه در شاخه‌ها، می‌توان آن‌ها را حامل معنایی نمادین نیز دانست (جدول ۷ و ۸).

۴-۴. تحلیل نگاره دربار ابراهیم سلطان: در این نگاره، ۶ نقش گیاهی مستقل قابل تشخیص است که در ساختار ترکیب‌بندی، ایجاد عمق، و همچنین ریتم بصری مؤثر واقع شده‌اند. بخش عمده‌ای از این نقوش در چهار ضلع نگاره و با آرایشی مقارن قرار گرفته‌اند (جدول ۷ و ۸). نقوش ۳۸ و ۳۹: دو بوته‌ی گل بنفش نسبتاً بزرگ در پشت پنجره، در دو سوی تخت ابراهیم سلطان قرار گرفته‌اند که در مرکز نگاره واقع شده است. این بوته‌ها به دلیل جای‌گیری قرینه، در شکل‌گیری ریتم بصری تصویر مؤثرند و از آن‌جا که در پشت پنجره قرار گرفته‌اند، عنصری عمق‌دهنده نیز محسوب

جدول شماره ۷. ویژگی‌های بصری نقوش گیاهی دربار ابراهیم سلطان (نگارندگان)

نوع	شماره	نقش گیاهی	تقارن	نقش بصری	رنگ غالب	طرح خطی
بوته گل	۳۸		تقریباً ممتقارن	- عنصر ریتم بصری - عنصر عمق دهنده	گل‌ها به رنگ بنفش و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته گل	۳۹		نامتقارن	- عنصر ریتم بصری - عنصر پرکننده فضا - عنصر عمق دهنده	گل‌ها به رنگ بنفش و برگ‌ها به رنگ سبز	
شاخه گل	۴۰		ممتقارن	- عنصر ریتم بصری - عنصر مرزبندی - عنصر پرکننده فضا	گل‌ها به رنگ سفید با نقطه‌هایی نارنجی و برگ‌ها به رنگ سبز	
شاخه گل	۴۱		ممتقارن	- عنصر ریتم بصری - عنصر مرزبندی - عنصر پرکننده فضا	گل‌ها به رنگ سفید با نقطه‌هایی نارنجی و برگ‌ها به رنگ سبز	
درخت	۴۲		نامتقارن	- عنصر عمق دهنده - عنصر نمادین - عنصر ریتم بصری	درختی با تنه‌ای به رنگ قهوه‌ای، برگ‌ها به رنگ سبز و میوه به رنگ نارنجی	
درخت	۴۳		نامتقارن	عنصر عمق دهنده - عنصر نمادین - عنصر ریتم بصری	درختی با تنه‌ای به رنگ قهوه‌ای، برگ‌ها به رنگ سبز و میوه به رنگ نارنجی	

جدول شماره ۸. تحلیل ساختاری نقوش گیاهی در دربار ابرهیم سلطان (نگارندگان)

ترکیب بندی در کل نگاره	ترکیب بندی گیاهان نسبت به هم	ترکیب بندی گیاهان هم گونه باهم
		
به صورت متقارن در چهار ضلع نگاره	نقوش گیاهی به شکل یک دوزنقه به هم مرتبط اند	گیاهان هم گونه به صورت افقی در یک راستا قرار دارند

بصری با سایر عناصر، در ایجاد ریتم بصری نقش دارد (جدول ۹ و ۱۰).

نقش‌های ۴۸ و ۴۹: دو درخت با شکوفه‌های سفید و شاخه‌های پیچان که در دو سوی درخت مرکزی فضای سبز قرار گرفته‌اند. این دو درخت با قرینگی و توازن، ریتم بصری ایجاد می‌کنند و به دلیل وجود شکوفه‌ها می‌توانند نمادگرایانه نیز تلقی شوند (جدول ۹ و ۱۰).

نقش‌های ۵۰ و ۵۱: دو درخت بلند با تنه خاکستری و برگ‌های گرد دو رنگ در کنار ساختمان قرار گرفته‌اند. به دلیل فرم خاص و ارتفاع‌شان، می‌توانند به عنوان عناصر نمادین در نظر گرفته شوند (جدول ۹ و ۱۰).

نقش ۵۲: درخت بلندی در مرکز فضای سبز نگاره قرار دارد که آن را به دو بخش تفکیک می‌کند. فرم دایره‌ای شاخه‌ها و تقارن ساختاری آن، باعث ایفای نقش در ریتم بصری می‌شود (جدول ۹ و ۱۰).

نقش ۵۳: درختی مخروطی‌شکل در سمت راست نگاره (از دید مخاطب) قرار دارد. به دلیل فرم ویژه‌اش می‌تواند نمادین باشد و از آنجا که در نزدیکی حاشیه قرار دارد، نقش قاب‌بندی نیز دارد (جدول ۹ و ۱۰).

نقش ۵۴: بوته‌ی سبز بدون گل که در پای یکی از درختان شکوفه‌دار واقع شده است و نقشی تزئینی و پرکننده‌ی فضا دارد (جدول ۹ و ۱۰).

۴-۵. تحلیل نگاره شهبانو و بانوان: این نگاره به صورت

عمودی به دو بخش اصلی تقسیم شده است: در سمت چپ نگاره (از دید مخاطب)، فضای معماری و ساختمان قرار دارد که بانوان از پنجره‌های آن به بیرون می‌نگرند. در سمت راست نگاره، فضای سبزی با تراکم بالای پوشش گیاهی دیده می‌شود که تصویرگر در آن تلاش کرده تا با استفاده از گیاهان متنوع، فضای بصری غنی و پرجزئیاتی خلق کند (جدول ۹ و ۱۰).

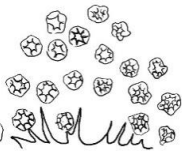
نقش ۴۴: بوته گل بنفش در گوشه‌ی پایین سمت راست نگاره قرار دارد و نقش قاب‌بندی و پرکننده‌ی فضا دارد (جدول ۹ و ۱۰).

نقش ۴۵: بوته‌ی گل نارنجی با سه گل و سه غنچه، در پشت درخت صنوبر قرار دارد و به دلیل موقعیتش در پشت درخت، عنصری عمق‌دهنده محسوب می‌شود؛ همچنین به علت وضوح جزئیات و فرم مشخص، می‌توان آن را عنصری نمادین نیز دانست (جدول ۹ و ۱۰).

نقش ۴۶: بوته‌ی گل قرمز و متقارن که در هر طرف پنج گل دارد، در پشت یک درخت مرکزی قرار گرفته است. این درخت، بوته را به دو نیم تقسیم کرده و همچنین فضای سبز را نیز به دو بخش بصری تقسیم می‌کند؛ بنابراین این نقش در ایجاد ریتم بصری نگاره مؤثر است (جدول ۹ و ۱۰).

نقش ۴۷: بوته‌ی گل بنفش بزرگ که در امتداد نقش ۴۵ و درخت مرکزی قرار دارد. به دلیل تکرار خطی و ارتباط

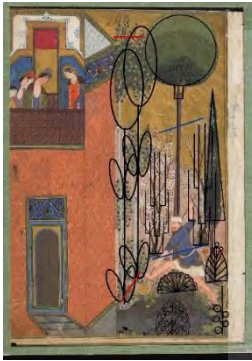
جدول شماره ۹. ویژگی‌های بصری نقوش گیاهی شهبانو و بانوان (نگارندگان)

نوع گیاه	شماره گیاه	نقش گیاهی	تقارن	نقش بصری	رنگ غالب	طرح خطی
بوته گل	۴۴		نامتقارن	- عنصر قاب بندی - عنصر پرکننده فضا	برگ‌ها به رنگ سبز و گل‌ها به رنگ بنفش	
بوته گل	۴۵		نامتقارن	- عنصر عمق دهنده - عنصر نمادین	گل‌ها به رنگ نارنجی و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته گل	۴۶		متقارن	- عنصر ریتم بصری	گل‌ها به رنگ قرمز و برگ‌ها به رنگ سبز	
بوته گل	۴۷		نامتقارن	- عنصر ریتم بصری - عنصر پرکننده فضا	گل‌ها به رنگ بنفش و برگ‌ها به رنگ سبز تیره	
درخت	۴۸		نامتقارن	- عنصر نمادین - عنصر ریتم بصری	تنه به رنگ قهوه‌ای و گل‌ها به رنگ سفید	
درخت	۴۹		نامتقارن	- عنصر نمادین - عنصر ریتم بصری	تنه به رنگ قهوه‌ای و گل‌ها به رنگ سفید	

	تنه به رنگ خاکستری و برگ‌ها به رنگ سبز تیره و سبز روشن	-عنصر نمادین - عنصر پرکننده فضا	مقارن		۵۰	درخت
	تنه به رنگ خاکستری و برگ‌ها به رنگ سبز تیره و سبز روشن	-عنصر نمادین - عنصر پرکننده فضا	مقارن		۵۱	درخت
	تنه به رنگ قهوه‌ای و برگ‌ها درهم تنیده و به رنگ سبز که در بخش بالا روشن تر و در پایین تیره‌تر است	- عنصر ریتم بصری	مقارن		۵۲	درخت
	تنه به رنگ قهوه‌ای و برگ‌ها به رنگ سبز	-عنصر نمادین -عنصر پرکننده فضا	مقارن		۵۳	درخت

	بوته‌ای سبز رنگ	-عصر پرکننده قضا - عنصر تزئینی	نامتقارن		۵۴	بوته
---	-----------------	-----------------------------------	----------	---	----	------

جدول شماره ۱۰. تحلیل ساختاری نقوش گیاهی در شهبانو و بانوان (نگارندگان)

ترکیب بندی گیاهان هم گونه باهم	ترکیب بندی گیاهان نسبت به هم	ترکیب بندی در کل نگاره
		
دو درخت بلند که تقریباً در وسط نگاره قرار دارد هم گونه هستند، یکی بالاتر و دور از دیگری کاشته شده که با یک خط کج آنها را به هم مرتبط ساختیم. همچنین دو درخت با شکوفه سفید در سمت راست تصویر که آنها هم با دو خط کج یکی بالا و یکی پایین به هم مرتبط شدند	در قسمتی که به فضای گیاهی اختصاص داده شده گویی تپه ای که در وسط قرار گرفته فضا را به دو بخش تقسیم می کند	نصف تصویر را فضای طبیعی تشکیل داده و نصف دیگر تصویر به ساختمان اختصاص داده شده است در نصفی که به فضای گیاهی

نتیجه‌گیری

طبیعت، یکی از بارزترین عناصر تصویری در هنر ایران است که حضور آن در نگارگری ایرانی به‌ویژه چشمگیر است. در این هنر، طبیعت اغلب به‌عنوان عنصری تزئینی و در خدمت روایت‌های ادبی به کار می‌رود. جزئیات دقیق، رنگ‌های غنی و ترکیب‌بندی‌های خیال‌پردازانه از جمله ویژگی‌های برجسته بازنمایی طبیعت در نگاره‌های ایرانی هستند. در این مقاله، نقوش گیاهی در پنج نگاره از شاهنامه ابراهیم سلطان مورد بررسی قرار گرفت. این پنج نگاره عبارت‌اند از: «فردوسی و شعرای غزنه» (۵ نقش گیاهی)، «پادشاهی ضحاک» (۱۷ نقش)، «پادشاهی منوچهر» (۱۲ نقش)، «دربار ابراهیم سلطان» (۶ نقش)، و «شهبانو و بانوان» (۱۱ نقش). در مجموع، ۵۴ نقش گیاهی موجود در این نسخه تحلیل شد که شامل ۴۲ نقش گل، ۱۱ نقش درخت و ۱ بوته سبز بود. از نظر رنگ، رنگ سبز در گیاهان بیشترین بسامد را داشت؛ با این حال، در گل‌ها تنوع رنگی بیشتری دیده می‌شود: ۱۱ گل بنفش، ۱۱ گل قرمز، ۵ گل قرمز-نارنجی، ۵ گل نارنجی، ۲ گل زرد و ۲ گل سفید. در میان درختان نیز ۴ درخت با شکوفه سفید، ۲ درخت میوه‌دار (با میوه نارنجی‌رنگ)، و باقی با برگ‌های سبز مشاهده شدند. تنها بوته‌ی ثبت‌شده نیز به رنگ سبز است. بررسی طراحی خطی این نقوش نشان می‌دهد که اغلب آن‌ها از جزئیات غنی برخوردارند. این ویژگی، یکی از مؤلفه‌های مهم نگارگری ایرانی به شمار می‌رود که در آن، هر جزء دارای هویت مستقل است و در عین حال، کلیت اثر با تأکید بر هماهنگی اجزا شکل می‌گیرد. هر نگاره از ترکیب‌بندی خاصی برخوردار است: در نگاره «فردوسی و شعرای غزنه»، ترکیب‌بندی حلزونی‌وار است. در «پادشاهی ضحاک»، ترکیب بر مبنای دایره‌ای حول محور تخت شکل گرفته. در «پادشاهی منوچهر»، آرایش نیم‌دایره‌ای پیرامون تخت دیده می‌شود. در «دربار ابراهیم سلطان»، ترکیب‌بندی متقارن و در چهار طرف تخت متمرکز است و در «شهبانو و بانوان»، صفحه به دو بخش عمودی تقسیم شده: یک‌سوی آن فضای معماری و سوی دیگر، فضای سبز متراکم با گیاهانی که خود این فضا را نیز به دو بخش کوچک‌تر تقسیم کرده‌اند. از میان ۵۴ نقش بررسی‌شده: ۴۱ نقش در

خدمت ترکیب‌بندی و ریتم بصری، ۲۳ نقش دارای جنبه‌ی نمادین، ۱۶ نقش تزئینی، ۱۰ نقش هدایت‌کننده‌ی نگاه، ۶ نقش عمق‌دهنده و ۴ نقش در قاب‌بندی تصویر نقش ایفا کرده‌اند که نقش بصری این نقوش نشان‌دهنده‌ی یکی از خصوصیات مهم نگارگری ایرانی است؛ یعنی در عین استقلال عناصر، بین آن‌ها پیوندی ارگانیک برقرار است که وحدتی بصری در نگاره ایجاد می‌کند. در بررسی تقارن، ۲۸ نقش نامتقارن و ۲۶ نقش تقریباً متقارن شناسایی شد. این نسبت نشان می‌دهد که در کنار تلاش برای واقع‌گرایی نسبی، حفظ تعادل بصری و تناسب ترکیب‌بندی نیز مورد توجه تصویرگر بوده است. در پایان، می‌توان پیشنهاد داد که پژوهش‌های بعدی بر تحلیل نقوش نمادین متمرکز شوند و بررسی شود که آیا این نمادپردازی‌ها در نسخه‌های دیگر هم‌دوره نیز تکرار شده‌اند یا ویژگی منحصربه‌فرد نسخه‌ی ابراهیم سلطان هستند.

کتاب‌نامه

- آژند، یعقوب (۱۳۹۷)، نگارگری ایرانی (پژوهش در تاریخ نقاشی و نگارگری ایران)، چاپ پنجم، تهران: انتشارات سمت.
- آژند، یعقوب (۱۳۸۴)، «منظرپردازی در نگارگری ایران». خیال شرقی، شماره ۲، صفحات ۱۴ تا ۲۵.
- <http://noo.rs/wLtsV>
- آژند، یعقوب (۱۳۸۷)، «شاهنامه نگاری در مکتب شیراز». فرهنگ مردم، بهار، شماره ۲۴ و ۲۵، صفحات ۸۴ تا ۹۸.
- <http://noo.rs/wLtsV>
- جواد، شهره (۱۳۸۳)، «منظرپردازی در نگارگری ایران». باغ نظر، (۱)، صفحات ۲۵-۳۷.
- https://www.bagh-sj.com/article_1492.html
- جلالی جعفری، بهنام (۱۳۷۹)، «روح معنویت در طبیعت بی‌جان نگارگری ایرانی-اسلامی»، هنر، ۴۶، ۱۰۱-۱۰۷.
- <http://noo.rs/K1Akc>
- حاج ملکی، مهسا و خاکباز، نگار (۱۴۰۱)، «زیبایی‌شناسی بصری در نگارگری ایرانی»، کنفرانس بین‌المللی معماری، ۲، [۷-۱].
- <https://civilica.com/doc/1614492/>
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۵)، «طراحی و زبان بصری: پایه دهم دوره دوم متوسطه، مشترک رشته‌های گروه هنر». تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص».
- <http://chap.sch.ir/books/4554>
- عبدالله یوا، فیروزه و ملویل، چارلز (۱۳۹۷)، شاهنامه ابراهیم سلطان، ترجمه اکرم احمدی توانا، تهران: فرهنگستان هنر.
- عسگری، فاطمه و اقبالی، پرویز (۱۳۹۲)، «تجلی نمادهای رنگی در آیین‌های هنر اسلامی»، جلوه هنر، ۵، ۴۳-۶۲.

- https://jjhjour.alzahra.ac.ir/article_35.html
- کفشچیان مقدم، اصغر؛ یاحقی، مریم (۱۳۹۰). «بررسی عناصر نمادین در نگارگری ایران». *باغ نظر*، ۸ (۱۹)، ۶۵-۷۶
- https://www.bagh-sj.com/article_721.html
- مختاری، زهره و شفیعی سرارودی، مهرنوش، تقوی نژاد، بهاره (۱۳۹۷). «ویژگی‌های بصری در سفالینه‌های مینایی با تاکید بر نقش مایه‌ها و ترکیب بندی (۵۷۵-۶۱۶ ه.ق)». *پژوهش هنر*، ۸ (۱۵)، ۶۹-۵۳
- <https://ph.aui.ac.ir/article-1-590-fa.html>
- نجفی، مریم و افشاری، مرتضی (۱۳۹۰). «ویژگی‌های بصری درختان در نگارگری ایران». *ماه هنر*، شماره ۱۶۲، ۸۵-۸۲
- <http://noo.rs/ldGeC>
- نوحی، نوشین و فرخ‌فر، فرزانه (۱۳۹۹). «بازخوانی روایت در نگاره‌های شاهنامه ابراهیم سلطان (مکتب شیراز تیموری) با استناد به نظریه‌ی هرمنوتیک فلسفی پل ریکور». *کیمیای هنر*، ۹ (۳۵)، ۸۷-۱۰۳
- <http://kimiahonar.ir/articl.1784-fa.html>
- نوحی، نوشین و فرخ‌فر، فرزانه (۱۳۹۹). «مطالعه‌ی تطبیقی ویژگی‌های بصری گلچین‌نگاری مکتب شیراز در دوران اسکندرسلطان و ابراهیم سلطان تیموری». *مطالعات عالی هنر*، ۲ (۳)، ۹۷-۸۱
- <http://art-studies.ir/articlefa.html>

منابع الکترونیکی:

URL1: [www.bodleian.ox.ac.uk/manuscript/Ibrahim Sultan's Shahnama](http://www.bodleian.ox.ac.uk/manuscript/Ibrahim%20Sultan%27s%20Shahnama) [access date: 10.01.2025]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی